

Tante Vivi

fange nr. 24127 Ravensbrück

Pressemelding utdypet

Introduksjon

Annen verdenskrig tok slutt i 1945. Selv er jeg født åtte år senere, i 1953. Allikevel har Krigen – med stor K – ligget som et bakteppe gjennom hele mitt liv: Min mor henviste til Krigen, min dadda snakket *ikke* om Krigen, min far lo av Krigen.

På 1950-tallet slik jeg husker det, lå Krigen som en skygge over tilværelsen, den var selve referanserammen. I hverdagens mange sammenhenger når det gjaldt maten vi spiste, klærne vi ble kledd i, lekene som ble gitt oss og aktivitetene vi ble tilbudt, så ble vi jevnlig minnet om at vi måtte tenke på "hvordan det var under krigen". Da var det bare å være takknemlige, for under krigen var alt uendelig mye verre enn vi kunne forestille oss. Mot Krigen kunne vi ikke argumentere. Jeg minnes en intens motvilje mot de mange talene hver eneste 17. mai fremført av gråkledte, betydningsfulle menn foran minnestøtten over de falne. Vi sto og frøs og håpet bare talen snart ville slutte. Senere var det alle heltehistoriene, nyhetene om veterantreffene og alle jubiléene.

Mang en gang har jeg forsøkt å distansere meg fra Krigen, og i 1995 tenkte jeg at nå må da annen verdenskrig snart være over. Men den er åpenbart ikke det. Ser jeg på mitt eget liv må jeg spørre: er det tilfeldig at de menneskene jeg får best kontakt med ofte er barn av krigsinvalid, det gjelder ektefelle, kolleger og venner?

I stadig nye sammenhenger dukker Krigen opp igjen, som i dokumentarserien *In Europa* laget av den nederlandske historikeren Geert Mak (1946-).¹ I det siste programmet² sier Mak at "Historien" aldri kan bli fortalt nøytral eller fyllestgjørende, den kan bare fortelles gjennom et gitt perspektiv og ved en personlig tilnærming. Selv oppsummerer han sine undersøkelser om Annen verdenskrig. Med forundring og foruroligelse konkluderer han at Holocaust ikke alene kan tilskrives en ekstrem ideologi eller antisjonisme. Mak skriver:

In a certain sense the Holocaust can be seen as an expression of an almost religious fanaticism, and at the same time as a wilful blindness, a deep, collective moral lapse (Mak 2008: 421).

Problemet med denne erkjennelsen – som i følge Mak ikke er en populær forklaring – er at historien ikke kan avfeies som tilhørende fortiden. Mak fortsetter:

It implies that a similar mass persecution, using the current technology, bureaucracies and systems of repression and manipulation, could take place again tomorrow in a different place and against a different group (Mak 2008: 421).

Maks refleksjon er skremmende. I 2010 ble jeg bestemor; nå er jeg den eldre kvinnen som bøyer meg over spedbarnet. Hva vil jeg bringe videre til neste generasjon? Min egen barndom

¹ *In Europa* er en nederlandsk dokumentarserie fra 2009 i 35. episoder, basert på Maks bok fra 2008 *In Europe. Travels through the Twentieth Century*. Serien ble sendt på NRK2 i 2010 og kalt *Europa – en reise gjennom det 20. århundret*, <http://tv.nrk.no/serie/europa-en-reise-gjennom-det-20-aarhundret> [nedlastet 06.04.2013].

² NRK2, torsdag 23.12.2010 kl. 20.00

ble vekket til live: hvem nærret meg i mine første leveår og hva gav de meg? Min dadda ble reddet av den norske motstandskvinnen, sykepleier Sylvia Salvesen (1890-1973), som strøk

tante Vivis navn på listen for en transport fra Ravensbrück til Auschwitz. Hennes memoarer har tittelen: *Tilgi – men glem ikke* (Salvesen 1947/58).

Med dette prosjektet ønsker jeg å bidra til at historien om den annen verdenskrigs grusomhet ikke skal bli glemt, og å hedre de modige kvinnene som våget å stå opp mot nazismen med sitt eget liv som innsats.

Bearbeidningen av annen verdenskrig

Det er først nå når de som var voksne under krigen, og som både passivt og aktivt har stoppet tidligere forsøk på samtale og refleksjon over det som skjedde, enten ved taushet, gråt eller "du kan ikke forstå, du som ikke selv har opplevet ..." – er i ferd med å dø ut, at vi som var barn under og etter krigen kan begynne å reflektere over vår fortid. Mange av oss ønsker å vite mer slik at vi kan forstå erfaringer vi bærer med oss fra barndommen. Hvorfor ble mor så merkelig når et fly gikk lavt over bakken, eller når vi kom til stasjonen for å ta toget? Hvorfor var krigen noe positivt på Oslo vest med familiært samhold og glede, og samtidig noe forferdelig med bomber og sult i Bergen? Fortellingene hang ikke sammen, ingenting stemte.

Historien(e) om krigen er sammensatt. Bruker jeg min farmors familie som eksempel, finner jeg en søskenflokk på fem, alle født rundt 1900 i Oslo; eldstemann ble nazist, to av pikene aktive motstandskvinner, begge satt på Grini, den ene ble sendt videre til Tyskland; tredje pike, min farmor, var politisk likegyldig, men opptatt av matauk i egen hage; lillebroren vet jeg ikke noe om. Samme mønsteret ser jeg i min manns familie. Når jeg møter mennesker på min egen alder, så er de alle barn og barnebarn av foreldre og besteforeldre som representerer hele spekteret av ulike posisjoner i forhold til krigen: de har vært motstandskjempere, nasjonalsosialister, nazister, likegyldige eller alle tenkelige blandinger. Bildet er komplekst. Vi er en generasjon som bærer historien med oss enten vi vil det eller ei.

Like etter krigen skrev mange om sine krigserfaringer. En generasjon senere begynte barna til de overlevende å publisere sine refleksjoner³ og forskning.⁴ Og nå kommer også barnebarngenerasjonens bidrag.⁵ Så mange har noe å forstå og sørge over, noen å angripe, noen å hedre. Av de personlige oppgjørene som formidles skjønnlitterært og kunstnerisk, var barn av foreldre med ulik grad av nazisympatier tidlig ute. Eystein Eggen (1944-2010) sier han ønsket å gi et bidrag til bekjempelse av fortrenghingene etter annen verdenskrig. Det vakte oppsikt da *Gutten fra Gimle – et NS-barns beretning* kom ut i 1993 (Eggen 1993). Eggen skriver i 1999: "Jo eldre jeg blir, desto mer blir jeg forundret over langtidsvirkningene av den annen verdenskrig".⁶ Edvard Hoem forteller om sin familie i *Mors og fars historie* fra 2005; moren hadde barn med en tysk soldat før hun traff faren (Hoem 2005). Bjørn Westlie tar et oppgjør med sin fars nazisme i *Fars krig* som kom i 2008 (Westlie 2008). Ketil Kern står frem og forteller at han har arvet rettighetene til den norske oversettelsen av *Mein Kampf* fordi det var hans bestefar og bestemor som står var oversetterne (Kern 2013).⁷

³ Boken til Helen Epstein er tidlig. Hun forteller blant annet om mors bisarre oppførsel hver gang familien skulle spise middag (Epstein1979).

⁴ Ett eksempel er avhandlingen til den norske psykiateren Ellinor Major (Major 1996).

⁵ Eksempler er Anette Storeides dr. avhandling (Storeide 2006) og historiker Kristin Hatledal mastergrad og bok som tar opp kvinneperspektivet (Hatledal 2011).

⁶ <http://home.online.no/~kluwer/familie1.htm> [nedlastet 06.04.2013].

⁷ Hør intervju i *EKKO*, 2. april 2013, NRK P2, <http://radio.nrk.no/serie/ekko-hovedsending/mdsp25006513/02-04-2013#t=30m38s> [nedlastet 06.04.2013].

Dernest er det barn av motstandsfolk som strever med å fordøye sin smerte. Skuespiller Bente Børsum laget og fremførte *Min forestilling om mor* som ble spilt på flere scener i Oslo fra 2006-2010. Hennes mor forlot familien etter tortur og konsentrasjonsleiropphold i Ravensbrück i Tyskland. Ole Robert Sunde skriver *Krigen var min families historie* som kom i 2012 (Sunde 2012); en kvernende dvelen og bearbeiding av sporene etter to verdenskriger som preget hans oppvekst.⁸

Så er det jødernes skjebne i Norge som er vond å takle. Jan Erik Vold har villet løfte en drept kollega ut av glemselen i *Ruth Maiers dagbok. En jødisk flyktning i Norge*, som utkom i 2007 (Vold 2007). Billedkunstneren Victor Lind som har jødisk mor, har gjennom sitt kunstnerskap over mange år reflektert over utsendelsen av norske jøder i 1942-43. Høsten 2012 var det 70 år siden norske jødiske menn ble deportert til Tyskland. Kunstprosjektet *Dette er et fint sted* initiert av Victor Lind ble åpnet 27. oktober 2012. Stedet er en liten park etablert for å minnes og hedre Carl Fredriksens Transport, dekknavnet for en illegal gruppe som drev flyktingeksport. Politimannen Alf Pettersen og hans kone Gerd var drivkreftene bak arbeidet som mange etter hvert ble involvert i, blant annet gartner Rolf Syversen som stilte sitt gartneri til disposisjon som oppsamlingssted.⁹ Denne gruppen reddet flere hundre jøder og andre over til Sverige høsten 1942.¹⁰ Linds kunstutstilling *Contemporary Memory* i Kunstnerens Hus fra 9. november til 3. februar 2013, viser den andre siden av historien, de mange som ble drept og nordmennene som bidro til å overgi norske jøder til nazistene.¹¹

Opptakten til min fortelling

Mitt eget bidrag føyer seg inn i denne rekken av kunstnerisk og personlig refleksjon over spor etter annen verdenskrig. Min fortelling er liten. Den dreier seg ikke om det store, men om å handle rett og godt i det små, i det hverdagslige. Mak konkluderer med at forutsetningen for nazismens utbredelse hadde sin grobunn i unnsfallenhet i det små. Altfor mange alminnelig gode mennesker valgte ikke å se eller vite. "Jamen, vi visste ikke!" er omkvedet fra mine foreldres generasjon over hele Europa. Mitt svar er: "jamen, dere ville ikke vite noe, dere valgte ikke å vite for det var mest bekvemt". Min historie er viktig fordi den holder opp et forbilde som ikke svek.

I mitt barndomshjem fantes det ikke en eneste bok om krigen. Jeg lånte noen på biblioteket tidlig i tenårene. Men de handlet alle om heroiske menn og deres handlinger og var mest av alt skremmende. Jeg visste ikke at det fantes bøker om eller av norske motstandskvinner. Hvis jeg spurte om noe i familien, fikk jeg knappe eller ingen svar. Hvis jeg forsøkte meg på tolkninger, ble jeg avfeid med at "nei, det var ikke slik!" Min nysgjerrighet ble stoppet. Jeg oppfattet at dette var emner det ikke skulle snakkes om. Slik er det fortsatt. I 2009 sendte NRK en TV-dokumentar i anledning av at det var 65 år siden barneskolen i Laksevåg i Bergen ble bombet 4. oktober 1944.¹² Programmet gikk sterkt inn på meg. Intervjuene med noen av de overlevende kastet nytt lys inn over min barndom. Plutselig forsto jeg at min mor som bodde i Bergen under krigen, har krigstraumer. Hennes omkved: "jeg måtte passe på meg selv – jeg måtte bare

⁸ Boken er innstilt til Nordisk råds litteraturpris i 2013, <http://www.norden.org/no/nordisk-raad/nordisk-raads-priser/nordisk-raads-litteraturpris/presse/nominerte-2013/ole-robert-sunde> [nedlastet 06.04.2013].

⁹ Se intervju med Alf og Gerd Pettersen: <http://www.youtube.com/playlist?list=PLA398801C29185BE9>

¹⁰ http://www.koro.no/no/presse/pressemeldinger/Kunstprosjektet+%C2%ABDette+er+et+fint+sted%C2%BB+av+Victor+Lind+markerer+den+st%C3%B8rste+redningsbragden+i+Norge+.b7C_wlLQ4P.jpg [nedlastet 06.04.2013].

¹¹ <http://www.kunstnerenshus.no/kunst/victor-lind-contemporary-memory/> [nedlastet 06.04.2013].

¹² TV-dokumentar 4.10.2009 i anledningen 65 år siden Laksevåg i Bergen ble bombet 4. oktober 1944, NRK Hordaland.

overleve”, fikk nå ny mening. Da jeg dagen etter spurte min mor om hun hadde sett programmet, svarte hun: ”Nei, jeg skrudde av, jeg syntes ikke det var noe interessant.”

Mer enn 40 år skulle det gå før jeg begynte å spørre og nøste i min grandtantes historie. Og nå i ettertid kan jeg bare forundres. Opplysningene har vært der hele tiden. Jeg fant hennes gravsten som på forunderlig vis er fredet, jeg fant hennes navn i fangebøkene på Grini og på tavlen i Ravensbrück. På Hjemmefrontmuseet har de et lydbandopptak av et radiointervju med henne fra 1981. Og som en stor overraskelse skriver Sylvia Salvesen om henne allerede i 1947 (side 175):

Ja nettopp ”sterk”, det var det ... [Tante Vivi] var, ikke så meget legemlig som åndelig [...] Og den kraft hun eide var så stor at den kom til stor nytte særlig her i Ravensbrück

Som konklusjon etter det arbeidet jeg har gjort, kan jeg bare konstatere: konseptet i min oppvekst var å glemme, lukke døren til fortiden, ikke se, ikke høre, ikke vite. Bøkene og kunnskapen fantes, se listen under. Jeg kan ikke forklare årsaken til denne holdningen. Men litteraturen om 2. verdenskrig fortsetter å vokse. I 2011 kom historiker Kristin Hatledal's *Kvinnekamp. Historia om norske motstandskvinner* (Oslo: Samlaget). Hun viser med all tydelighet hvordan kvinnes krigsinnsats var omfattende, men annerledes enn mennenes. Den utløste færre heltehistorier og medaljer.

Prosesen

Min oppgave har vært personlig. Tante Vivis historie har vært et lukket rom i mitt indre. Å reise til Ravensbrück har aldri vært noen eventualitet. Men nå kunne jeg ikke lenger fortrenge hva tante Vivi hadde vært igjennom. Sommeren 2010 dro jeg til Ravensbrück i følge med en kollega, hvis far hadde vært fange i en annen tysk leir. Første dagen klarte jeg bare å gå til inngangsporten og titte ut på plassen. Andre dagen gikk vi inn i museet. Jeg knakk gang på gang og min kollega støttet meg. Hun forklarte meg at slik hadde noen støttet tante Vivi da hun knakk. Vi sto på plassen skulder ved skulder. Jeg ble støttet. Vi kjente på ru trestammer som måtte ha vokst i 70 år. Vi ble stukket av sulten mygg og bitt av pissemaur. Det var isnende kalt med fukt opp fra sjøen, selv i mai. Vi satt i Fürstenberg og spiste god mat og så på ferierende med store båter, de var der også i 1940-årene. Tante Vivi ville spurt hva jeg skulle på dette forferdelige stedet. Jeg tror ikke hun ville likt at jeg dro. På den annen side, ville hun heller ikke ha hindret meg i å gjøre det.

Det har vært en tung prosess, men jeg kom ikke utenom. Nå har jeg åpnet og luftet ut det indre, mørke rommet. Gjennom den kunstneriske prosessen som gradvis har blitt utvidet med nye lag, har jeg fordøyet historien som kastet skygger inn i min oppvekst. Da jeg sto og bladde i boken i Ravensbrück med navnet på nær 100.000 drepte kvinner, var det nesten ikke til å bære. Min kollega sa: ”du finner ikke tante Vivis navn der – hun overlevet”. Og da vi gikk ut i lyset på plassen, klarte jeg plutselig å se det fantastiske i at der på det stedet hadde 130.000 europeiske kvinner sagt *NEI* til nazismen, til Hitler, til utryddelsen av alle de uskyldige. Det var tre kategorier kvinner som klart markerte seg: a) politisk aktive, hvorav mange kommunister, b) høyt utdannede, særlig leger, og c) religiøse, nonner. Jeg forsto plutselig at jeg kunne se det gode på dette stedet som var selve helvetet for tante Vivi og hennes medsøstre. De norske fangene sto sammen, de støttet hverandre og lot seg ikke knekke – og nesten alle overlevet.¹³

Det er disse innsiktene jeg har forsøkt å formidle gjennom *Tante Vivi; fange nr. 24127 Ravensbrück*.

¹³ De norske var privilegerte. Andre fanger, som de jødiske, hadde det mye verre (Dublon-Knebel 2010).

Litteratur om kvinnene på Grini og i Ravensbrück

Brunvoll, Kirsten. 1964. *Veien til Auschwitz*. Oslo: Aschehoug. Original utgave, 1947.

Børsum, Lise. 1946. *Fange i Ravensbrück*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Dublon-Knebel, Irith, red. 2010. *A Holocaust Crossroads. Jewish Women and Children in Ravensbrück*. London, Portland, OR: Valentine Mitchell.

Heide, Sigrid. 1947. *Kanskje i morgen* – 2 utg. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). Original utgave, 1946.

Madsen, Ruth. 1946. De to siste årene på kvinneavdelingen. I *Griniboken*, redigert av A. Lange og J. Schreiner. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Maseng, Sigrid. 1945. *Kvinner på Grini; i tekst og tegninger*. Oslo: Høvik Bokhandel.

Ottosen, Kristian. 2008. *Kvinneleiren. Historien om Ravensbrück-fangene*. Oslo: Aschehoug Pocket. Original utgave, 1991.

Salvesen, Sylvia, ed. 1947. *Tilgi – men glem ikke*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Urbye, Annalise. 1946. *Himmlers 100 000 kvinner*. Oslo: J. W. Cappelens forlag.

Walz, Loretta. 2005. *"Und dann kommst du dahin an einem schönen Sommertag". Die Frauen von Ravensbrück*. München: Verlag Antje Kunstmann.

Øverland, Margrete Aamot. 1946. Kvinneavdelingen de to første årene. I *Griniboken*, redigert av A. Lange og J. Schreiner. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Øvrige referanser

EGGEN, Eystein. 1993. *Gutten fra Gimle: et NS-barns beretning*. Oslo: Aschehoug.

EPSTEIN, Helen. 1979. *Children of the Holocaust. Conversations with Sons and Daughters of Survivors*. New York: G.P. Putnam's Sons.

HATLEDAL, Kristin. 2011. *Kvinnekamp. Historia om norske motstandskvinner*. Oslo: Samlaget.

HOEM, Edvard. 2005. *Mors og fars historie*. Oslo: Oktober.

KERN, Ketil. 2013. *Hva har du med Hitler å gjøre pappa?* Oslo: Juritzen forlag.

MAJOR, Ellinor F. 1996. *War Stress in a Transgenerational Perspective. Norwegian Concentration Camp Survivors and Two Other Resistance Groups and Their Children. A Comparative Investigation*. Dr. Philos, Department Group of Psychiatry, University of Oslo, Oslo.

STOREIDE, Anette. 2006. *Das Schreiben über die KZ-Gefangenschaft – Eine Analyse von Zeugnissen Norwegischer Überlebender des Konzentrationslagers Sachsenhausen*. PhD, HF-fakultetet Universitetet i Oslo, Oslo.

SUNDE, Ole Robert. 2012. *Krigen var min families historie*. Oslo: Gyldendal.

VOLD, Jan Erik. 2007. *Ruth Maiers dagbok. En jødisk flyktning i Norge*. Oslo: Gyldendal.

WESTLIE, Bjørn. *Fars krig*. Oslo: Aschehoug.